

Fəxrəddin DADAŞOV

Xalq artisti, professor

Ünvan: Bakı, Yasamal rayonu, Ələsgər Ələkbərov 7

Ağasəlim ABDULLAYEV

Xalq artisti, professor

Ünvan: Bakı, Yasamal rayonu, Ələsgər Ələkbərov 7

MUĞAM SƏNƏTİNİN TARİXİ KÖKLƏRİNƏ DAİR

***Xülasə:** Məqalədə muğam sənətinin tarixi kökləri araşdırılır. Qeyd edilir ki, muğam və folklor musiqi nümunələrində melodiyanın quruluşunda rast gəldiyimiz təkrar frazalar hər iki sənət janrı arasında müəyyən paralellər aparmağa əsas versə də bunlar bir-birindən fərqli cəhətlərdir.*

***Açar sözlər:** muğam, şərq fəlsəfəsi, folklor*

Muğam sənəti Şərqi ən böyük, qiymətli, monumental musiqi sənəti növüdür. O, Azərbaycan, Türkiyə, İran, özbək, uyqur, ərəb və digər xalqların musiqi dünyasının, mədəniyyətinin yüksəlişində böyük rol oynamışdır. Bir çox Şərq və Orta Asiya xalqları muğam sənətinin, onların mədəni nailiyyətlərinin ayrılmaz tərkib hissəsi olduğunu dəfələrlə qeyd etmişlər.

Qeyd etdiyimiz xalqların musiqi yaradıcılığına, ənənələrinə müraciət etsək, onların həyat tərzində, məişətlərində muğam sənətinin çox dərin izləri və emosional təsirinin olduğunu şahidi olarıq. Bu baxımdan, muğam sənət növünün tədqiqinə tarixi kökünün öyrənilməsinə çox böyük diqqət yetirilir. Muğam sənətinin öyrənilməsi ilə əlaqədar beynəlxalq simpoziumlar, elmi konfranslar, festivallar keçirilir. Bu sahədə ümumdünya miqyasında alimlər yetişmişdir.

Muğam Azərbaycanın, Yaxın və Orta Şərqi, Orta Asiyanın, Çin vadisinin ərazilərində yaşayan xalqların mədəni və mənəvi həyatında əsrlər boyu böyük rol oynamış musiqi sənəti nümunəsidir. O, insanı kamilləşdirməyə, zəka və idraka qida verməyə xidmət edir. İnsanı hikmətə, məhəbbətə, həqiqəti dərk etməyə, varlığa inama səsləyən qədim ənənələrimizdən gələn müdrik sənət növüdür. Muğam insanın harmonik müvazinətini tənzimləyən, həyata sevgi və məhəbbət oyadan, əsrlərdən bəri bəşəriyyətin mənəvi dəyərlərinin inkişafında mühüm rol oynamış sənət abidəsidir. Muğam həm müdriklik, həm də məhəbbət rəmzidir. Bəşəriyyətin bilik və mənəvi

mədəniyyətinin ən qədim və dəyərli sahələrindən biri kimi fəlsəfi qüdrətə malik muğam dünyanın dərk edilməsinin xüsusi forması olub varlığın ümumi problemlərinə baxışlar sistemidir.

Muğam bəşəriyyətin mənəvi mədəniyyətinin ən qədim və dəyərli sahəsi olub, insanın cəmiyyətdə inkişafını, onun dünyanı dərk etməsi, həyata, varlığa, insan probleminə baxışlar sisteminin, dünyagörüşünün formalaşmasının təməlini qoyan mənəvi məhfumdur. Muğamın tərbiyəvi xüsusiyyətlərinə, onun insanlar arasında ünsiyyətin müsbət təsirinə diqqət yetirsək, böyük sosial əhəmiyyətini görə bilərik. Muğamların əsas mahiyyəti sosial ehtiyacdən doğan və ictimai mühitdə keyfiyyət göstəricilərinin yüksəlməsinə xidmət edir. İnsan sosial varlıq olaraq müxtəlif xarakterik cəhətlərə, temperamentə, emosiyaya malikdirsə, muğam insan mənəviyyətinin güzgüsü olmaqla müxtəlif keyfiyyət göstəricilərinə, xarakterə, temperamentə, emosiyaya malikdir. Muğam insanın tərəqqisi, cəmiyyətdəki rolu və inkişafı ilə əlaqədar həyatı dərk dairəsini genişləndirir.

Bu sənət növü elə bir musiqi janrıdır ki, o, insanı əyləndirməyə deyil, düşünməyə sövq edir. Muğam dəstgahlarının istər instrumental, istərsə də vokal – instrumental kompozisiyalarında şöbə və guşələrin ifadə xüsusiyyətləri danışmaq dilinin ahəngi zəminində qurulduğu üçün, ifadə vasitələrinə xas cəhətləri özündə ehtiva etmişdir. Vokal ifadə xanəndə səsinin çalarlarını nümayiş etdirmək üçün çox vaxt zəngülələr, melizmlər, səs texnikasından istifadə edir, ifanı milli ornamentlərlə, məqam-intonasiya çeşidləri ilə zənginləşdirir, səslənən muğama xüsusi tərəvət, effekt gətirir. Muğamların melodik dilini insanın danışmaq dilinə yaxınlaşdıran əsas səbəb istifadə edilən qəzəllərin vəznlərinin, təfilələrin metro-ritmik quruluşlarıdır. Deklasiyadan fərqli, muğam ifaçılığında qəzəllərin uzanan saitlərində musiqi avazlarından geniş istifadə olunur. Nəticədə muğamın musiqi dili insanın danışmaq dili ilə həmahənglik təşkil edir. Sözüün daşdığı informatik məlumat, məna yükünü insan beyni tez dərk edir. Bu mənada muğamlar qəlbə tez təsir etmə gücünə malikdir. Muğamların insana təsirini öyrəndikdə mayəsi zil tonlara düşən dəstgahların əqidəyə, idraka təsir etdiyinin şahidi oluruq. “Rast”, “Şur”, “Bayatı-Şiraz”, “Mirzə Hüseyn segahı”, “Haşım Segah”, “Dəşti”, “Bayatı Kürd” muğam dəstgahlarının mayə səs yüksəklikləri, zil tonlara düşdüyü üçün onlar ilk növbədə idraka, əqidəyə, emosional əhvali-ruhiyyəyə təsir göstərir. Muğamların insan psixologiyasına təsirinə diqqət yetirsək orada hər bir muğam dəstgahının ayrılıqda insan əqidəsinə, xarakterinə, davranışına və digər keyfiyyətlərə təsir etdiyinin şahidi oluruq. Muğam janrının tarixinin öyrənilməsi onun şəhər mədəniyyəti, xüsusən də saray musiqi ənənələri ilə bağlı olduğunu, folklor musiqisinin isə həm kənd, həm də şəhər mühiti üçün xarakterik olduğunu ortaya çıxardı. Şəhər məişətində musiqi folklor janrları – xalq mahnılarından, rəqslərindən, laylalardan və bir sıra mərasimlərdə istifadə edilən musiqi havalarından da istifadə olunması danılmazdır.

Folklor musiqi nümunələri əzəldən daha mürəkkəb musiqi janrı olan muğamlarla yanaşı ifa edilib. Azərbaycanın bütün musiqi janrlarının bünövrəsində milli məqam səs düzümləri dayandığı üçün hər bir musiqi janrının melodik bünövrəsini ayrı-ayrı muğam intonasiyaları təşkil edir. Folklor musiqi janrlarının təhlili göstərir ki, onların bir qismini sadə əməkçi xalq, digər qismini peşəkar musiqiçilər yaradır. Muğamların melodik quruluşunun, ritm-intonasiya xüsusiyyətlərinin nəzəri cəhətdən müqayisəli şəkildə təhlili, onun melodiyaalarının musiqi mədəniyyətimizin qədim ənənələrində yaşayıb yaratmış peşəkar ifaçı, bəstəkarlar tərəfindən yazıldığı göstərdi. Bu mənada XIII əsrdə yaşayıb yaratmış məşhur ifaçısı və bəstəkarı S.Urməvinin, XV əsrdə isə Ə.Q.Mərağayinin yazdıqları muğam havalarını təqdim edə bilərik.

Vokal-instrumental muğam dəstgahının inkişafı üçün xarakterik olan qəzəl janrının və folklor musiqisində geniş istifadə edilən heca vəznlərinin, bayatıların müqayisəli təhlili hansı musiqi janrının daha qədim ənənəyə malik olduğunu üzə çıxarır. Muğam adları ilə adlandırılan milli məqam səs düzümləri yalnız səs düzümləri timsalında deyil, milli musiqi təfəkkür formasında xalq sənətkarlarının – bəstəkarlarının yaratdığı bütün janrlarda öz əksini tapır. Muğam janrının nəzəri təhlilində melodiyanın yazılış üslubuna diqqət yetirilsə, onların peşəkar dəsti-xəttində olması o saat diqqəti cəlb edir. Qədim ənənəyə xas olan sadə formalı, muğam havalarında mövcud period quruluşuna oxşar cəhətləri folklor musiqi nümunələri ilə müqayisə etmək olar. Folklor musiqi nümunələri musiqi forması baxımından müqayisə edilsə, bir çox hallarda burada da period quruluşu, sadə, iki və üç hissəli formalarla qarşılaşmaq mümkündür. Folklor musiqisində xalqın əmək, məişət prosesində yaratdığı mahnıların melodik quruluş formasında peşəkar musiqiçi sənətkar dəsti-xəttinin olmaması bu növ musiqi nümunələrində melodiyaaların sadə, anlaşılıq olmasını şərtləndirir. Xalq musiqisinin mahir ifaçıları, professional sənətkarlar olan xanəndə və instrumental ifaçıların yaratdıqları mahnı, təsnif, rəng, dirinə və dəramədlərin müəyyən zaman keçdikdən sonra xalq musiqisi repertuarında dövrümüzə qədər gəlib çıxmış sənət nümunələrində professional dəst-xətt özünü təsdiq edir.

Muğam sənəti ilə folklor musiqi nümunələrini nəzəri cəhətdən təhlil edərkən onların sadə, xalq və ya professional ifaçılar tərəfindən yazılmasından asılı olmadan bu janrlar arasında çox sıx əlaqə olduğunun şahidi oluruq. Hər iki sənət nümunələrinin eyni materialdan – məqam səs düzümü, ritm-intonasiya xüsusiyyətləri, kök və səs sistemi, poetik mətn, melodik quruluş, milli zəmində inkişaf onları bir-biri ilə uzlaşdırır.

Muğamları və folklor musiqisini doğmalaşdıran səbəblərdən biri də onların eyni tarixi şəraitdə, eyni etnik qurumlar, xalq içindən çıxmış sənətkarlar tərəfindən yaradılması zamanı milli təfəkkür tərzinin özünü büruzə verməsidir. Milli dilin

qanunauyğunluqları çərçivəsində formalaşan və ümumi ahəng qanununa tabe olan musiqi təfəkkür tərzinin formayaradıcı xüsusiyyətlərinin eyni milli zəmində inkişafı onları məqam-tonal intonasiya dairəsində birləşdirir. Eyni psixoloji mühitdə, milli ənənədə formalaşmış sənətkarların hər iki sənət janrlarını yaratması, milli məqam səs düzümləri təfəkkürü əsasında yerinə yetirilir. Muğam ilə folklor musiqisinin melodik inkişaf prinsipindəki fərqlərə nəzər salsaq görürük ki, muğam dəstgahlarının tərkibinə daxil olan muğam havaları sərbəst metrik ölçüdədir. Muğam dəstgahların tərkibinə daxil olan təsniflər, rənglər, diringilər, dərəcələr metrik ölçüyə əsaslanır və dəqiq ritmik formaları özündə birləşdirir.

Zərbi-muğamlarda müşayiət partiyası müəyyən metro-ritmik quruluşda olsa da xanəndənin zil registrdə oxuduğu muğam parçası ənənəvi formada sərbəst metrik ölçüdə ifa edilir. Vokal–instrumental dəstgahlarda muğam melodiyaları əsasən qəzəl üstündə oxunduğu üçün qəzəlin vəzninin metrik ölçüləri xanəndənin oxuduğu melodiyanın ritm-intonasiya xüsusiyyətləri ənənəvi muğam parçalarının sərbəst metrik ölçüsü ilə üst-üstə düşür və muğam dəstgahının melodik inkişaf prinsipində özünü göstərir. Instrumental muğam dəstgahlarda melodiyanın ritm-intonasiya xüsusiyyətləri sərbəst metrik ölçüdə özünü göstərərək ifaçının – yaradıcı sənətkarların milli düşüncə tərzindən irəli gələn məqam təfəkkürü, formayaradıcı amillər ilə üst-üstə düşür və dəstgahın melodiyanın inkişaf prinsipini yaradır. Muğam melodiyanının inkişaf prinsipində kanon, sekvensiya, variasiyalılıq, dramatik xətt, məzmun və improvizə elementləri əsas meyar olub, özünü melodiyanın quruluş arxitektikasında göstərir. Muğam melodiyları müxtəlif təfsirlərdə, variantlarla ifa edilə bilər. Bu vaxt melodik quruluş formaca dəyişsə də məzmunca və məqam səs düzümü, təfəkkür formasına görə dəyişmir. Muğam dəstgahlarının melodik quruluşunun inkişaf xəttində mövcud bir neçə müstəqil musiqi fikrinin, melodiyanın bir-birini əvəz etməsi dəstgahın ümumi məzmununa, dramatik inkişaf xəttinə xidmət edir. Vahid məqam çərçivəsində formalaşan intonasiya xüsusiyyətləri həmçinin musiqi təfəkkürü meyarına çevrilir. Ayrı-ayrı muğam parçaları ümumi dəstgah quruluşunda vahid məqam dairəsinə tabe olduğu üçün polimelodik quruluşlu silsiləli formanın yaradılmasını təmin edir. Muğam və folklor musiqi nümunələrində melodiyanın quruluşunda rast gəldiyimiz təkrar frazalar hər iki sənət janrı arasında müəyyən paralellər aparmağa əsas versə də bunlar bir-birindən fərqli cəhətlərdir.

Muğamlar müəyyən hadisələrlə əlaqədar yaranıb. Məsələn: “Şah Xətai”, “Xosrovani”, “Bayatı-Qacar” şahların şənini; “Novruze Kuçek”, “Novruze Xara”, “Novruz-Rəvəndə” Novruz bayramı ilə əlaqədar; “Bayatı-Əcəm”, “Bayatı-Kürd”, “Bayatı Türk”, “Ovşarı”, “Bayatı-İsfahan”, “Bayatı-Şiraz”, “Şüştər” şəhər adları ilə əlaqədar yaranıb. Muğamlar müxtəlif hadisələrlə əlaqədar yarandığı üçün onların emosional təsir gücü də müxtəlifdir. Eyni zamanda muğam janrının musiqi materialında, metro-ritmik xüsusiyyətlərində aşıq sənəti nümunələri çoxdur. Məsələn:

Qaraçı (Qəraçə), Keşiş oğlu, Ovşarı, Heyratı və digər havaların, zərbi-muğamların melodik, metro-ritmik komponentlərinə diqqət yetirsək görürük ki, doğrudan da aşıq sənət nümunələri muğam janrına təsir etmiş, onun melodik, ritmik xüsusiyyətlərini daha da zənginləşdirmişdir. Muğamların ayrı-ayrı musiqi parçalarından ibarət olması faktı həmçinin, onların yer, tayfa, şəhər, kiməsə ithaf olunması dəlilləri bir daha sübut edir ki, muğam havalarının yaranışı tam qanunauyğun bir prosesdir. Muğamların Azərbaycan-Türk mənşəli olmasını göstərən əsas dəlillərdən biri də muğamların musiqi materiallarında aşıq sənət nümunələrinin olmasıdır.

Aşıq sənəti isə tarixən türkdilli xalqlarda geniş yayılmış və indi də öz hegemon mövqeyini bu xalqların musiqi yaradıcılığında saxlayır. Muğam sənətinin tarixən inkişaf mərhələlərinə diqqət yetirsək son XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində digər xalqların musiqi yaradıcılığı ilə müqayisədə Azərbaycanda muğamların inkişafı böyük sürətlə irəliləmişdir. Azərbaycanda “Şahnaz”, “Qatar”, “Mirzə-Hüseyn” və “Haşım Segah”ın, həmçinin “Çoban-Bayatı” instrumental muğamının, zərbi muğamların yaranması bu fikri təsdiqləyir.

Azərbaycan muğamı bu gün də dünyanı fəth etməkdədir. Qədim alətlərdə səslənən muğam saflığına görə seçilərək, Azərbaycan xanəndələri tərəfindən daha da füsunkar ifa olunmaqla yanaşı öz üslubunu qorumaqdadır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. Redaktor: İlham Əliyev. “Azərbaycan” cildi. B.: “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” Elmi Mərkəzi, 2007, 884 s.
2. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası B.: 1980, 819 s
3. Bədəlbəyli Ə. B. İzahlı monoqrafik musiqi lüğəti. B.: Elm, 1969, 248 s.
4. Bülbül. Seçilmiş məqalə və məruzələri. (Tərtibçilər: Ə.İsazadə və Q.Qasımov). Azərbaycan SSR EA-nın nəşriyyatı, 1968, 277 s.
5. Bayat F. Folklor dərsləri. B.: Elm və Təhsil, 2012, 424 s.
6. Кулизаде З. А. Из истории азербайджанской философии VII-XVI в. Б.: Азернешр, 1992. 200 с.
7. Кулизаде З.А. Хуруфизм и его представители в Азербайджане. Б.: Элм, 1970. 120 с.
8. Насибəyli Ü. Ə. Əsərləri II cild. B.: AEA-nın nəşri, 1965, 408 s.

Фахрадин ДАДАШЕВ

Народный артист, профессор

Агасалим АБДУЛЛАЕВ

Народный артист, профессор

ОБ ИСТОРИЧЕСКИХ КОРНЯХ МУГАМНОГО ИСКУССТВА

Резюме: В статье рассматриваются исторические корни мугамного искусства. Отмечается их общие и отличительные черты. Выявляются пов-

торные фразы в мелодических структурах, которые встречаются в мугамных и фольклорных образцах дающих почву для параллелей между двумя этими жанрами.

Ключевые слова: мугам, восточная философия, фольклор

Fakhraddin DADASHOV

People`s artist, professor

Agasalim ABDULLAYEV

People`s artist, professor

THE HISTORICAL ROOTS OF MUGAMIC ART

Summary: *The article examines the historical roots of mugham art. It is noted that repeated phrases in melodic structures that occur in mugham and folklore examples give the ground for parallels between the two genres, but they are qualitatively different from each other.*

Key words: *mugham, east philosophy, folklore*

Rəyçilər: sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor Rafiq Musazadə;
dosent Elçin Həşimov